

Історія

УДК 378.4(477.43-21)КПІНО"192":323.2(47+57)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19363720>**Політичний контроль над академічним середовищем
Кам'янець-Подільського педагогічного ЗВО у 1920-х рр.****Яблонська Діана Русланівна,**

доктор філософії зі спеціальності історія та археологія,

старший викладач кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-9138-2766>**Прийнято: 15.03.2026 | Опубліковано: 30.03.2026**

Анотація. У статті досліджено політику ідеологічних «чисток» у Кам'янець-Подільському педагогічному закладі вищої освіти (інституті народної освіти) у 1920-х рр. **Метою** дослідження є аналіз механізмів і форм реалізації радянської політики контролю над професорсько-викладацьким складом і студентством закладу вищої освіти, а також з'ясування її впливу на формування соціального та ідеологічного складу академічного середовища. **Методологічну** основу роботи становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний та аналізу. Використання зазначених методів дало змогу комплексно дослідити процеси ідеологічного контролю та проведення «чисток» у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти,

простежити їхні причини, особливості реалізації та наслідки для професорсько-викладацького складу й студентського середовища.

У результаті встановлено, що впродовж 1920-х рр. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти перебував під постійним контролем партійно-державних органів, які здійснювали систематичні перевірки та кадрові «чистки» серед викладачів і студентів. Значна частина представників наукової інтелігенції була змушена залишити навчальний заклад унаслідок політичного тиску, звільнень або переслідувань. Водночас у студентському середовищі проводилися кампанії з «очищення» від осіб непролетарського походження, що супроводжувалося відрахуваннями, соціальними перевітками та ідеологічним контролем.

Зроблено висновки, що політика «чисток» стала важливим інструментом радянізації системи вищої освіти та була спрямована на формування лояльного до влади академічного середовища. Її реалізація призвела до суттєвих змін у кадровому складі викладачів і соціальній структурі студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти.

***Ключові слова:** політика, контроль, викладачі, студенти, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, наука, освіта, реформи, Поділля, ідеологія, репресії.*

Political Control Over the Academic Environment at the Kamianets-Podilskyi Pedagogical Higher Education Institution in the 1920s

Diana Yablonska,

PhD in History and Archaeology,

senior lecturer in the Department of Ukrainian History

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University,

Kamianets-Podilskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-9138-2766>

Abstract. *This article examines the policy of ideological «purges» at the Kamianets-Podilskyi Higher Pedagogical Institution (Institute of Public Education) in the 1920s. The aim of the study is to analyze the mechanisms and forms of implementation of the Soviet policy of control over the faculty and student body of the institution of higher education, as well as to determine its impact on the formation of the social and ideological composition of the academic environment. The methodological basis of the work consists of the principles of historicism, objectivity, and systematicity. The study employs general scientific and specialized historical methods, including problem-chronological, historical-comparative, biographical, and analytical approaches. The use of these methods made it possible to comprehensively investigate the processes of ideological control and the conduct of «purges» at the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, to trace their causes, implementation specifics, and consequences for the faculty and the student body.*

As a result, it was established that throughout the 1920s, the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education was under constant supervision by party and state authorities, which carried out systematic inspections and personnel «purges» among faculty and students. A significant portion of the academic intelligentsia was forced to leave the institution due to political pressure, dismissals, or persecution. At the same time, campaigns were conducted among students to «purge» individuals of non-proletarian origin, accompanied by expulsions, social background checks, and ideological control.

It has been concluded that the policy of «purges» became an important tool for the Sovietization of the higher education system and was aimed at creating an academic environment loyal to the authorities. Its implementation led to significant changes in the faculty composition and the social structure of the student body at the Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education.

Keywords: *politics, control, faculty, students, Kamianets-Podilskyi Institute of Public Education, science, education, reforms, Podillia, ideology, repression.*

Постановка проблеми. Після встановлення радянської влади в Україні у 1920-х рр. розпочалася масштабна трансформація системи вищої освіти, спрямована на її ідеологічну перебудову відповідно до принципів більшовицької політики. Одним із важливих інструментів реалізації цієї політики стали кампанії так званих «чисток», які проводилися серед професорсько-викладацького складу та студентства закладів вищої освіти. Їхньою метою було усунення «соціально чужих» та політично неблагонадійних осіб, а також формування нового соціального та ідеологічного складу академічного середовища.

Особливо помітно ці процеси проявилися у педагогічних закладах, що відігравали ключову роль у підготовці майбутніх учителів і поширенні радянської ідеології. У цьому контексті показовим є досвід Кам'янець-Подільського інституту народної освіти – одного з провідних педагогічних закладів Поділля. Упродовж 1920-х рр. інститут став об'єктом активного втручання з боку партійно-державних органів, що проявлялося у кадрових перевірках, політичному контролі над діяльністю викладачів та проведенні систематичних «чисток» студентського контингенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана тема радянських репресій проти професорсько-викладацького складу та студентства Кам'янець-Подільського педагогічного ЗВО у 1920–1930-х рр. ґрунтується на широкому колі архівних та опублікованих джерел. Основу емпіричного матеріалу становлять документи з Державного архіву Хмельницької області [1-8], серед яких кримінальні та особові справи викладачів інституту: П. Клепатського, Ю. Сіцінського, М. Коссака, Б. Новодворського, Є. Філя та інших. Ці матеріали дозволили простежити

перебіг політичних переслідувань, арештів, соціальних «чисток» студентів і викладачів, а також особистісний і професійний вимір життя науковців у контексті радянської освіти.

Серед опублікованих праць важливу роль відіграють наукові доробки та біографічні дослідження: монографії та статті В. Адамського [9; 10], О. Комарницького [18], О. Завальнюка та Д. Яблонської [16; 29]. Вони допомогли розкрити форми політичного тиску, механізми репресій та адаптаційні стратегії інтелігенції. Ці праці здебільшого мають фрагментарний характер і не дають цілісного уявлення про системність проведення «чисток» у межах окремого закладу.

Важливе місце посідають праці Н. Литвин та В. Нестеренка, які розкривають загальні тенденції політичних переслідувань представників науково-освітнього середовища міста. Так, нам вдалося акцентувати увагу на ліквідації університетської автономії, арештах, звільненні та адміністративному тиску на викладачів, пов'язуючи їх із процесами утвердження тоталітарного режиму [21; 24].

Не менш вагомим джерелом для вивчення проблеми є публікації в періодичних виданнях того часу («Студент Прикордоння», «Комсомолец Прикордоння», «Червоний кордон»). Ці замітки дозволили нам не лише реконструювати хронологію подій, але й здійснити аналіз ідеологічного та соціального тиску на студентів і викладачів, а також оцінити реакцію місцевого наукового і педагогічного середовища.

Окрему увагу в дослідженні приділено питанням організації прийому студентів за класовим принципом, створенню комісій для перевірки «соціальної чистоти» та ролі комсомольського активу у контролі за студентами. Публікації О. Комарницького та О. Рябченко допомогли продемонструвати, як репресивні практики поєднувалися з ідеологічною

обробкою педагогічного складу, що підтверджується архівними матеріалами [19; 20; 25].

Водночас, попри наявність окремих досліджень, присвячених історії вищої освіти радянського періоду, питання політики «чисток» у Кам'янець-Подільському педагогічному закладі вищої освіти, зокрема її впливу на формування професорсько-викладацького складу та соціальний склад студентства, потребує подальшого комплексного аналізу на основі зарубіжних історіографічних напрацювань та мемуарної літератури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує подальшого аналізу на основі мемуарної літератури форми та методи контролю за професорсько-викладацьким складом, причини усунення окремих науковців з освітнього процесу, а також особливості проведення «чисток» студентського контингенту. Недостатньо з'ясованою є дана проблематика на основі закордонних напрацювань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження політики ідеологічних «чисток» у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти у 1920-х рр., зокрема аналіз механізмів і форм їх реалізації щодо професорсько-викладацького складу та студентства, а також визначення їхнього впливу на формування соціального та ідеологічного складу академічного середовища закладу. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати кадрову ситуацію у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти на початковому етапі його діяльності у 1920-х рр.; з'ясувати особливості політики радянської влади щодо контролю над професорсько-викладацьким складом та причини усунення окремих науково-педагогічних працівників; дослідити механізми та форми проведення ідеологічних «чисток» у середовищі викладачів інституту; охарактеризувати процес «очищення» студентського контингенту, зокрема критерії відрахування та роль соціального походження у формуванні складу

студентства; визначити наслідки політики «чисток» для функціонування Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та трансформації його академічного середовища.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних проблем, з якими зіткнувся Кам'янець-Подільський педагогічний заклад вищої освіти (до 1920 р. – державний український університет, з 1921 р. – інститут народної освіти) під час свого становлення у 1920-х рр., була нестача кваліфікованих викладачів. Частина професорів, приват-доцентів і асистентів вирушили в еміграцію, інша – залишилася від попереднього закладу. Через відсутність власних підготовлених кадрів довелося залучати спеціалістів із числа «буржуазних», щоб задовольнити освітні потреби для широких верств населення.

Якість освітнього, наукового та виховного процесу у закладах вищої освіти значною мірою залежала від наявності кваліфікованих науково-педагогічних працівників і результативності їхньої роботи. Реформаторські плани більшовиків не здобули підтримки серед місцевої інтелігенції, яка поділилася на два табори: проукраїнську професуру та нейтрально налаштованих [10, с. 6]. Перша група професури не бажала підкорятися новій системі, яка руйнувала національну вищу освіту, тоді як друга висловлювала пасивне невдоволення ліквідацією університетів як класичних закладів, що сприяли розвитку науки. Утім, нова концепція побудови вищої освіти та створення мережі педагогічних вишів вимагала від влади оперативного забезпечення закладів професорсько-викладацькими кадрами. З цією метою вирішили залучити представників обох зазначених груп, а також фахівців із інших установ та організацій. Однак, все це відбувалося під пильним наглядом вищих каральних органів влади, що згодом дасть про себе знати.

Керівництво країни наголошувало, що дореволюційні педагогічні кадри не відповідають вимогам нової політики, що спонукало до проведення

агітаційної роботи для їх ідеологічного «перевиховання». Цей процес, що відбувався в дусі радянської ідеології, проходив складно і часто супроводжувався застосуванням репресивних заходів, зокрема арештів, заслань і політичних переслідувань [10, с. 7].

Більшість викладачів Кам'янець-Подільського педагогічного ЗВО, які мали опозиційні настрої щодо більшовицької влади, до 1923 р. залишили навчальний заклад, виїхавши або за кордон, або до інших міст республіки. До цього списку увійшли такі викладачі, як І. Огієнко, С. Русова, П. Клепатський, С. Гаєвський, Ф. Приймак, О. Лауре, М. Васильківський, І. Шиманович, С. Назаревич, А. Ярошевська, О. Годилю-Годлевська, П. Клименко, В. Герінович, Є. Сташевський, А. Малиновський, М. Драй-Хмара, С. Дложевський [1, арк. 1, 2, 5; 2, арк. 1, 3, 26-27, 28, 32, 36, 37, 77; 26, с. 28, 29, 137, 244, 349, 362, 366].

Серед тих, хто прийняв існуючу владу, але тримався осторонь політики, були: Я. Регула, Ю. Сіцінський, М. Хитков, М. Хведорів, Н. Гаморак, О. Аленич, Ф. Лисенко, К. Поль, О. Кільчевський, М. Коссак, М. Курневич, М. Матвієвський, І. Любарський та Б. Новодворський. До цієї категорії належать і викладачі, які, залишаючись осторонь політики, упродовж 1927–1938 років стали жертвами більшовицьких репресій, отримавши звинувачення в антирадянській діяльності та контрреволюції [3, арк. 1, 52; 4, арк. 23, 24; 5, арк. 70, 171; 6, арк. 6, 7, 16, 62–63, 66, 70; 7, арк. 1, 16, 32; 8, арк. 1, 22].

Окрему групу становили викладачі, які прийняли радянську владу, поділяли її ідеї та методи роботи, активно брали участь у розвитку закладу відповідно до комуністичних принципів і, таким чином, уникли репресій.

Активні дії радянської влади проти професури вишу розпочалися з 1922 р. Приводом до цієї кампанії стала позиція активних освітян до ряду нормативних документів більшовиків, які спрямовувалися на скасування автономії закладів вищої освіти та боротьби із буржуазною інтелігенцією [21,

с. 122]. Тоді влада видала постанову «Про адміністративну висилку у віддаленні губернії членів РСДРП». З літа розпочалися заходи з підготовки до вислання опозиційно налаштованої професури. До відповідного списку потрапили: Ф. Приймак (його охарактеризували як «петлюрівця»), П. Клепатський («самостійника, що перебував у ЧК»), бібліотекар М. Ясинський (визнаний неблагонадійним) [24, с. 33-34]. Завдяки опрацьованим архівним матеріалам вдалося з'ясувати, що тодішній ректор Кам'янець-Подільського ІНО П. Клепатський перебував під наглядом партійних і каральних органів з весни 1921 р. Причиною цього стало його офіційне звернення на захист арештованих викладачів і працівників інституту. У відповідь влада активізувала політичні та трудові чистки закладу. Незважаючи на те, що за весь цей час Павла Григоровича не звільнили з посади ректора вишу, все ж наприкінці 1922 р. Надзвичайна комісія звинуватила його у симпатіях до Центральної Ради та Директорії УНР й заарештувала. Майже через два місяця, не знайшовши доказів, його звільнили, проте він так і не відновив свою діяльність як керівник та науково-педагогічний працівник ЗВО [12, с. 17; 15, с. 22–23; 14, с. 15].

Іншого викладача, С. Гаєвського, восени 1922 р. також було ненадовго заарештовано за участь у Подільській церковній раді УАПЦ. Після звільнення він дізнався, що його усунули з посади в інституті. Схожа доля спіткала його колег Ф. Приймака [27] та Ю. Сіцінського [23, с. 338; 9, с. 158]. Останній відігравав важливу роль у громадському житті, приділяючи особливу увагу збереженню історико-архітектурної спадщини, багатої в Кам'янці-Подільському та інших населених пунктах регіону. Він також входив до складу Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва, природи, де ініціював чимало питань для вирішення органами місцевої влади [9, с. 157].

Радянська влада не виявляла належної поваги до Ю. Сіцінського, як одного з найвідоміших співробітників ІНО, підозрюючи його у недостатній

лояльності до режиму. Вивчаючи його біографію, увагу звертали на аспекти, пов'язані з українським походженням, тривалою церковною діяльністю, підтримкою автокефалії української церкви та участю в Українській революції 1917–1920 рр., оцінюючи їх у відверто негативному світлі. Також радянська влада не забувала й того, що син вченого Володимир емігрував до Європи [16, с. 267]. Вже восени 1921 р. Ю.Сіцинського заарештували та намагалися дізнатися про зв'язки з сином, який мешкав у Чехії [23, с. 338]. У його будинку провели обшук та конфіскували частину майна. Не знайшовши нічого компрометуючого проти нього, через три місяці його звільнили з ув'язнення. Крім того, вченого звільнили з посади викладача та завідувача музею при ІНО, що суттєво погіршило його матеріальне становище [9, с. 158].

У 1925–1926 рр., на думку влади, низка викладачів не відповідала потребі ідеологічної підготовки студентства Кам'янець-Подільського ІНО та були вороже налаштованими до неї. Серед них опинилися такі науково-педагогічні працівники закладу: А. Борис, Ю. Філь, О. Неселовський та С. Іваницький. Тож керівництву закладу рекомендували позбутися їх [6, арк. 24, 31]. Враховуючи досягнення цих викладачів в роботі вишу, ректор не відреагувала на цей заклик.

У другій половині 1920-х рр. відбулася чергова хвиля перевірок викладацького складу, наслідком якої стало посилення репресій [24, с. 34]. Насамперед під підозру потрапили ті, хто ще у 1921–1923 рр. були ув'язнені або запідозрені в нелояльності до влади. Це призвело до розгортання політичних репресій і переслідувань професури, які з часом набували нових форм. Наприклад, у 1929 р. Ю. Сіцинського заарештовують вдруге, звинувативши у причетності до Спілки визволення України. Однак ці звинувачення не підтвердилися, адже вчений був аполітичною людиною і не мав відношення до антирадянських організацій. Навесні 1930 р. його змушені були звільнити [3, арк. 8-9.].

Ректор Кам'янець-Подільського ІНО Франц Кондрацький, виконуючи вказівки державного керівництва УРСР, за підтримки вірних в колективі соратників проводив соціальні «чистки» у середовищі студентів і викладачів. Виявлених антирадянських елементів позбавляли права залишатися в колективі [24, с. 34]. Так, з вишу було звільнено четверо науково-педагогічних працівників: професорів А. Бориса (звинуватили в нібито невиконанні прямих розпоряджень Народного комісаріату освіти УСРР [16, с. 127]), О. Кожухова (через звинувачення в приналежності до Кам'янецької філії контрреволюційної організації СВУ [26, с. 299]), викладача Ю. Філя (за підозрою в антирадянській діяльності [6, арк. 7]) тощо.

Очищення закладів вищої освіти від «неблагонадійних осіб» торкнулося й студентів. Пролетаризація соціального складу здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського ІНО не обмежувалася лише змінами в правилах прийому. Цей процес міг би відбуватися набагато повільніше та демократичніше, якби у закладі залишалися студенти, які навчалися ще за часів державного українського університету і, на думку влади, належали до буржуазного середовища. Значна кількість таких студентів могла б суттєво вплинути на нових вихідців із робітничо-селянських сімей, які вступали відповідно до політики радянської влади. Тому, поряд із дотриманням класового принципу, проводилися активні заходи з «очищення» здобувачів вищої освіти, які «сіли за освітянську лаву» упродовж 1918–1920 рр.

З 1921 р. комуністичний режим запровадив систематичний контроль і «відсіювання» здобувачів вищої освіти за низкою критеріїв: непролетарське соціальне походження, націоналістичні погляди, академічна неуспішність, саботаж. Ці заходи здійснювалися під гаслами «соціальної перевірки» та очищення вишів від молоді непролетарського походження [18, с. 95].

Згідно праць істориків, будь-які словесні виступи майбутніх педагогів проти радянської політики викликали негайну реакцію керівництва вишів.

Діючи за вказівками партійних і державних органів, адміністрація позбавляла таких студентів права продовжувати навчання. Перші «чистки» в Кам'янець-Подільському ІНО відбулися у 1922 р. За даними вітчизняного історика О. Комарніцького, тоді виш покинуло понад 500 осіб [18, с. 97, 98]. Влітку 1922 р., після завершення освітнього процесу, студентський склад знову зазнав «чистки» за тими ж підставами. У результаті з інституту було відраховано 50 здобувачів вищої освіти, восени – 250, а на початку 1923 р. – ще 100 [20, с. 55; 18, с. 98].

Для кращого «просіювання» студентського контингенту при вступі до Кам'янець-Подільського ІНО усі проходили співбесіду. Пріоритет надавався дітям робітників і селян, а заяви від інших категорій абітурієнтів розглядалися лише після того, як було вирішено питання щодо кандидатів із робітничо-селянського середовища. Процес подання документів передбачав, що кожен абітурієнт мав надіслати офіційну заяву на ім'я ректора із проханням дозволити вступ до вишу. До заяви додавалася анкета, в якій майбутні студенти подавали детальну інформацію про себе, включно із соціальним походженням [18, с. 95]. Ця анкета відігравала ключову роль у визначенні їхньої відповідності ідеологічним критеріям, встановленим владою.

До вересня 1924 р. у Кам'янець-Подільському ІНО навчалося 210 студентів, серед яких: 103 – вихідці з селян, 7 – робітничого класу, 61 – із службовців, 14 – із духовенства, 10 були працівниками освіти, 15 осіб належали до інших категорій. У грудні завершилися заходи з «чистки» за соціальними, національними та партійними критеріями. Було відраховано 52 студенти, а результати перереєстрації засвідчили про зростання частки здобувачів вищої освіти пролетарського походження та зменшення кількості вихідців з інших соціальних груп [18, с. 104].

Окрему увагу приділяли «чистці» студентів у партосередках, прагнучи надати цим випадкам публічного розголосу. Наприклад, у газеті «Студент

Прикордоння» підкреслювалася важливість таких заходів і необхідність «пильно придивлятися і чутливо прислухатися до товаришів». Окрім цього, особливо наголошувалося на роботі постійної комісії з перевірки, створеної всередині закладу вищої освіти [22, с. 2; 13, с. 2; 28, с. 4]. У результаті таких заходів у 1929 р. правління партосередку Кам'янець-Подільського ІНО ухвалило рішення відрахувати 10 студентів за приховування свого соціального походження [26, с. 2; 17, с. 4].

Такі заходи змушували молодь, яка не сприймала радянську модель влади в Україні, діяти обачно. У спілкуванні з товаришами вони ретельно зважували кожне слово, побоюючись провокаторів або тих, хто за найменшої нагоди готові були донести на них заради отримання політичних вигод. У 1923 р. набула розголосу заява комсомольця З. Кицюка до бюро партосередку Кам'янця-Подільського інституту. У ній він розкривав справжні погляди студента та політкомісара ІНО Левка Ізбінського, який ще до вступу в інституту радісно вітав польські війська у м. Хмільник (1920 р.) [18, с. 327]. Тож зрозуміло, що задля отримання вищої освіти студенти намагалися хитрувати або вдаватися до крайніх дій: приховати свій соціальний стан, зробити донесення на колег-студентів, зректися своїх батьків-куркулів, активно висловлюватися на підтримку влади тощо.

У другій половині 1920-х рр. у студентських колективах також проводилися «чистки», обумовлені ідеологічними мотивами. Ці заходи були спрямовані на відсіювання студентів за такими критеріями, як соціальне походження, рівень академічної успішності та політичні переконання. Особлива увага приділялася процесу «пролетаризації» та впровадження ідеї рівності.

Однак, так звані «соціально-економічні перевірки», які проводилися у 1927–1928 рр., не набули широкого розмаху. Ці кампанії були обмеженими за

масштабами й майже не зачепили Кам'янець-Подільський ЗВО [19, с. 299-300; 20, с. 57-58].

Детальний опис цих процесів відображає ідеологічну спрямованість радянської системи освіти того часу, де акцент робився на відповідність студентів політичним та соціальним стандартам, які диктувала правляча партія. У той час радянська влада приділяла значну увагу боротьбі зі студентами, які приховували своє непролетарське походження. Це явище розглядалося як загроза ідеологічній чистоті освітніх закладів. Студентів із «буржуазних» або заможних родин звинувачували у прагненні використати радянську систему освіти для власних капіталістичних цілей, що суперечило офіційній політиці.

Цю проблему активно висвітлювали в радянській пресі. Наприклад, кореспондент газети «Комсомолец Прикордоння» А. Грінберг у своїй статті наголошував на необхідності рішучих дій проти тих, хто обманним шляхом потрапляв до навчальних закладів, видаючи себе за представників робітничого класу [11, с. 2]. Тому, боротьба за соціальну «чистоту» студентського середовища стала невід'ємною частиною загальної політики радянзації освіти.

У січні 1929 р. в контексті посилення боротьби з «непролетарськими елементами» у системі освіти, з Кам'янець-Подільського інституту було відраховано 42 студенти. Причиною такого рішення стало звинувачення в приховуванні ними свого соціального походження. До кінця 1929 р. було відраховано із закладу вищої освіти ще не один десяток студентської молоді [18, с. 109, 116].

Для виявлення так званих «злочинних елементів» у педвищі активно залучили спеціальний загін, відомий під назвою «Легка Кавалерія». Він був створений при ІНО в червні 1928 р. та нараховував у своєму складі 30 осіб [18, с. 113]. Така група складалася із представників студентського активу та комсомольців, які отримали завдання виявляти осіб, що демонстрували

«ідеологічну неблагонадійність» або інші «відхилення» від норм радянського суспільства [18, с. 112; 25, с. 155-156].

Згідно з директивою листопадового пленуму ЦК ВКП(б) 1929 р., яка передбачала систематичне очищення інститутів від «ворожих елементів», у педвишах почали створювати спеціальні комісії для перевірки соціального походження студентів. Крім того, з числа комсомольського та партійного активу формували «трійки», що займалися збором компрометуючих матеріалів на студентів, яких вважали «неблагонадійними» або таких, що «приховалися» під виглядом пролетарів. Регулярні засідання цієї комісії проводилися за обов'язкової участі представників «Легкої Кавалерії» [18, с. 113; 29]. Такі заходи стали частиною масштабної кампанії ідеологічного контролю в системі вищої освіти.

До роботи комісій активно залучали широку громадськість, що, за задумом влади, сприяло «покращенню» соціального складу молоді. Залучення місцевих жителів і робітничих колективів дозволяло збирати інформацію про студентів, яка могла бути недоступною офіційним органам. Наприклад, житель села Шатава Приємський повідомив про студенток Б. Нейман і Р. Лейдерман, зазначивши, що вони є доньками новоушицьких «непмана» та «спекулянта». Такі свідчення використовувалися як підстави для виключення студентів, чий соціальний статус не відповідав ідеологічним критеріям радянської влади [18, с. 113].

У деяких випадках здобувачі вищої освіти ставали об'єктами доносів з боку власних колег. Так, група студентів третього курсу – М. Бедриківська, С. Мельник, Е. Штейнгольц, Матвійчук і Ясінська – написали заяву на свою однокурсницю Г. Гінківську. Вони зазначили, що та походила із сім'ї священника, що вже само по собі могло викликати підозри з боку радянської влади. У цій заяві студентку також звинувачували в антирадянських і антисемітських висловлюваннях [18, с. 114]. Такі дії були поширеною

практикою у середовищі студентства, де на тлі ідеологічного тиску заохочувалися викриття «неблагонадійних» осіб, а в окремих випадках і задля відведення недовіри від себе. Цей приклад демонструє, як атмосфера підозри та політичного контролю проникала в повсякденні відносини, руйнуючи довіру між людьми.

Висновки. Упродовж 1920-х рр. радянська влада послідовно реалізовувала політику ідеологічного контролю над системою вищої освіти, важливим елементом якої стали кампанії так званих «чисток» професорсько-викладацького складу та студентства. На прикладі Кам'янець-Подільського інституту народної освіти простежується прагнення більшовицького режиму сформувати лояльне до влади академічне середовище шляхом усунення представників української інтелігенції, яких вважали політично неблагонадійними або соціально «чужими». Унаслідок цього частина викладачів була змушена залишити заклад, інші зазнали політичного тиску, арештів або звільнень.

Важливим інструментом радянзації освітнього простору стала також політика «очищення» студентського контингенту, спрямована на зміну його соціального складу відповідно до ідеологічних принципів радянської влади. Проведення регулярних перевірок, відрахувань та соціальних перереєстрацій мало на меті забезпечити домінування вихідців із робітничо-селянського середовища та усунути студентів непролетарського походження. Таким чином, «чистки» стали складовою ширшої політики радянзації вищої педагогічної освіти, що супроводжувалася посиленням політичного контролю, формуванням атмосфери підозри та підпорядкуванням академічного життя ідеологічним вимогам правлячого режиму.

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 1744. Дело Ретанова Александра Николаевича по ст. 54² УК УССР. Март 1933 г., 5 арк.
2. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 5966. Дело Храневича Василя Поликарповича и других (всего 11 человек), жителей г. Каменец-Подольского. Март 1933 г., 450 арк.
3. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 15162. Дело по обв. Сицинского Е.Й. 25 августа 1929 – 31 декабря 1997 гг., 59 арк.
4. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 19126. Кримінальна справа про звинувачення Коссака Михайла Андрійовича, жителя м. Кам'янця-Подільського. 14 грудня 1937 – 14 січня 1994 рр., 31 арк.
5. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 25160. Дело Новодворского Бориса Павловича, 185 арк.
6. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 25557. Дело Филя Єфима Павловича, 31 арк.
7. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 30238. Т. 1. Справа Поля Карла Адольфовича – викладача німецької мови Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання. 25 листопада 1933 – 4 вересня 1997 рр., 28 арк.
8. Державний архів Хмельницької області. Фонд Р. 6193. Опис 12. Справа-П. 30238. Т. 2. Справа Поля Карла Адольфовича – викладача німецької мови Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання. 2 лютого 1933 – 26 лютого 1934 рр., 30 арк.

9. Адамський В. Юхим Сіцінський: доля інтелігента у радянську добу. *Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Січинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського*. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 156–160.
10. Адамський В. Радянський проект для вищої школи: виборювання автономії. *Педагогічний дискурс*. 2007. Вип. 1. С. 6–14. URL: <https://surl.li/cjmcsav> (дата звернення: 21.01.2026)
11. Геринович В. Правила прийому до Кам. ІНО на 1928–1929 академ. рік. *Червоний кордон*. 1928. 12 лип. Ч. 79(455). С. 4.
12. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. *Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти*. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 2. С. 1–24.
13. Залізним віником – з лав комсомолу. *Студент Прикордоння*. 1929. 10 квітня. Ч. 3. С. 2.
14. Завальнюк О., Комарніцький О. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 32 с.
15. Завальнюк О., Комарніцький О. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.
16. Завальнюк О., Яблонська Д. Українські вчені та політкомісари в історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1921-1930 рр.): персональний вимір: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута”», 2022. 408 с. URL: <https://surl.li/rovvxu> (дата звернення: 21.01.2026).
17. Кірцман Ф. Антисемітку виключено зі складу студентів. *Комсомолец Прикордоння*. 1929. 31 груд. №38 (79). С. 4.

18. Комарніцький О. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с. URL: <https://surli.cc/aqsiiu> (дата звернення: 21.01.2026).

19. Комарніцький О. Репресії радянського режиму проти студентів Кам'янецького педагогічного ВНЗ наприкінці 20-х – у першій половині 30-х рр. XX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки*/[редкол.: В. Степанков (відп. ред.), С. Копилов, А. Філінюк та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 3. С. 297–306. URL: <https://surl.li/xmhdtb> (дата звернення: 21.01.2026).

20. Комарніцький О. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти в період репресій (20-ті рр. XX ст.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія: історична та філологічна* / [редкол.: О. Завальнюк (гол. ред.), Є. Сохацька (відп. ред.), Л. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. VI. С. 52–60.

21. Литвин Н. Вислання професури 1922 р. як один із методів ідеологічної боротьби проти наукової інтелігенції України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. Київ, 2010. № 3. С. 119–126.

22. Маланін. Вичистимо чужий, зкладений елемент з лав Ленінського комсомолу. *Студент Прикордоння*. 1929. 10 квітня. Ч. 3. С. 2.

23. Мошак М. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцінського. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. 408 с.

24. Нестеренко В. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20–30-ті роки XX ст. *Кам'янеччина в контексті історії*

Поділля: наук. зб. / [редкол.: Л. Баженов, С. Борисевич, І. Винокур та ін.]. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1997. Т. 1. С. 33–35.

25. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2012. 456 с. URL: <https://surl.li/sxzyxq> (дата звернення: 21.01.2026).

26. С. Виключено чужий елемент. *Студент Прикордоння*. 1929. 10 квітня. Ч. 3. С. 2.

27. Теодор Примак 23 березня 1876–1933(4)? рр. [Електронний ресурс]. URL: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=4287> (дата звернення: 12.12.2025).

28. Федорук С. Не здорові тенденції вижити. *Студент Прикордоння*. 1930. 1 лютого. Ч. 5(12). С. 4.

29. Яблонська Д. Загін «Легкої Кавалерії» як спосіб залучення молоді педвишів до соціальних чисток в УСРР наприкінці 1920-х рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів [Електронне видання]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. Т.1. С. 119-122. URL: <https://surl.li/hfdlbi> (дата звернення: 21.01.2026).